

Novel Studies of Law and Environment

ORIGINAL ARTICLE

Analyzing gross violations of international environmental rights in the Iraq war and the Ukraine war

Afshin Jafari¹ – Mohammad Reza Rezaei²

1- Associate Professor,
Department of law, Faculty of
Law and Social Sciences,
Payame Noor University,
Shiraz, Iran.

Email:

jafari.afshin@pnu.ac.ir

2- PhD in Public International
Law, University of Tehran,
Alborz Branch, Tehran, Iran.

Email:

mmmlaw2014@gmail.com

Abstract

Throughout history, wars have caused a lot of damage to humans and the environment, but of course, human damage has been the most important. The atomic attack on Hiroshima and Nagasaki and other conflicts of the last hundred years have proved this importance. Among the most important wars that have caused severe damage to the environment in the contemporary era are the Iraq wars between 1991 and 2003, as well as the Russian war against Ukraine, which we have discussed in this research in a descriptive-analytical way. The main question in this research is what was the legal basis of the gross violations of international environmental laws and what were the effects and reactions of the international community to these cases? The research hypothesis is based on the fact that the rules of international responsibility are the main basis for requiring governments to compensate for environmental damages in times of peace and war, although criminal responsibility is also not far from imagination. The findings indicate that the parties involved in these wars have had many illegal activities in damaging the environment. In some cases, the involved countries have violated the rules of armed conflict, such as the principle of proportionality and the principle of necessity. Also, during these wars, several million tons of carbon dioxide have been released into the atmosphere. As a result, regarding the Iraq war, all the environmental damages caused by Iraq such as; The release of oil from tankers in the Persian Gulf and the burning of oil wells in Kuwait were against the rules and regulations of international humanitarian law and Article 22 of Hague IV and the Geneva Conventions. In these conflicts, other cases have also been violated based on the rules of the law of war, including; According to Article 23 (g) of Hague IV, which prohibits the destruction or confiscation of property of the other party, and also Article 55 of Hague IV, which prohibits the occupying party from damaging or destroying real property in the occupied country. Regarding criminal responsibility, it will be possible to follow up through the amendment of the statute of the International Criminal Court or the establishment of the Environmental Criminal Court.

keywords

gross violation of environmental rules, law of armed conflict, international responsibility of governments.

«مطالعات نوین حقوق و محیط‌زیست»

«مقاله پژوهشی» واکاوی نقض فاحش حقوق بین‌الملل محیط‌زیست در جنگ عراق و جنگ اوکراین

افشین جعفری^۱ - محمدرضا رضایی^۲

چکیده

در طول تاریخ جنگ‌ها باعث ورود خسارات زیادی به بشر و محیط‌زیست شده که البته خسارات انسانی بیشتر مورد توجه بوده‌اند. حمله اتمی به هیروشیما و ناکازاکی و دیگر مناقشات یکصد سال اخیر این مهم را اثبات کرده است. از مهم‌ترین جنگ‌هایی که در دوران معاصر باعث آسیب شدیدی به محیط‌زیست شده، جنگ‌های عراق در فاصله زمانی ۱۹۹۱ تا ۲۰۰۳ و همچنین جنگ روسیه علیه اوکراین است که در این تحقیق به روش توصیفی - تحلیلی به آن پرداخته‌ایم. سؤال اصلی در این پژوهش این بوده که مبنای حقوقی موارد نقض فاحش حقوق بین‌الملل محیط‌زیست چه بوده و آثار و عکس‌العمل جامعه جهانی نسبت به این موارد چه بوده است؟ فرضیه تحقیق بر این استوار بوده که قواعد مسئولیت بین‌المللی مبنای اصلی الزام دولت‌ها به جبران خسارات زیست محیطی در زمان صلح و جنگ می‌باشد هرچند که مسئولیت کیفری نیز دور از تصور نیست. یافته‌ها حاکی از آن است که طرفین درگیر در این جنگ‌ها، فعالیت‌های غیرقانونی زیادی در آسیب به محیط‌زیست داشته‌اند. کشورهای درگیر در برخی موارد قواعد مخاصمات مسلحانه همچون اصل تناسب و اصل ضرورت را نیز نقض کرده‌اند. همچنین در این جنگ‌ها چندین میلیون تن دی‌اکسید کربن در فضا آزاد شده است. نتیجه اینکه در خصوص جنگ عراق، تمامی خسارات زیست محیطی وارده توسط عراق همچون؛ آزادسازی نفت تانکرها در خلیج فارس و آتش زدن چاه‌های نفت در کویت، بر خلاف قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه و ماده ۲۲ لاهه IV و کنوانسیون‌های ژنو بوده است. در این درگیری‌ها موارد دیگری نیز براساس قواعد حقوق جنگ نقض کرده‌اند از جمله؛ بر طبق ماده ۲۳ (g) لاهه IV که تخریب و یا مصادره اموال طرف مقابل را منع کرده و همچنین ماده ۵۵ لاهه IV که طرف اشغالگر را از آسیب یا تخریب اموال واقعی در کشور اشغال شده، منع کرده است. در خصوص مسئولیت کیفری نیز از طریق اصلاح اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری و یا تأسیس دیوان کیفری محیط‌زیست نیز قابل پیگیری خواهد بود.

کلیدواژه‌ها:

نقض فاحش قواعد زیست‌محیطی، حقوق مخاصمات مسلحانه، مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها.

۱- (نویسنده مسئول) دانشیار گروه حقوق دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام‌نور، شیراز، ایران.

ایمیل:

jafariashin@pnu.ac.ir

۲- دانش‌آموخته دکترای حقوق بین‌الملل عمومی، دانشگاه تهران، پردیس البرز، تهران، ایران.

ایمیل:

mmmlaw2014@gmail.com

مقدمه

یکی از ویرانگرترین عوامل تخریب محیط‌زیست، جنگ و به‌خصوص کاربرد سلاح‌های ویرانگر بوده که جنگ جهانی اول و دوم و سایر جنگ‌هایی که پس از آن به وقوع پیوسته است، شاهد بر این مطلب است. جنگ بر زندگی انسان‌ها و محیط‌زیست آثار خطرناکی داشته و دارد. دلیل اصلی ورود خسارات به محیط‌زیست، تلاش طرفین درگیر در پیروزی بر حریف مقابل بوده و لذا از هیچ عملی برای شکست طرف مقابل کوتاهی نمی‌کنند. این اعمال غیرقانونی تا حدی پیش می‌رود که اصولی همچون تناسب و ضرورت را نیز نادیده می‌گیرند. در دوران گذشته طرفین درگیر در مناقشات الزامی بر حفاظت از محیط‌زیست را قایل نبوده‌اند اما امروزه با توسعه حقوق بین‌الملل، حفاظت از محیط‌زیست و جرم‌انگاری نقض این تعهدات از الزامات طرفین درگیر می‌باشد هرچند که هنوز در حد قواعد آمره نمود پیدا نکرده است. لذا در هنگام بروز مخاصمات، محیط‌زیست اولین قربانی خاموش جنگ بوده که معمولاً تا سال‌ها پس از بروز جنگ نیز نتایج آن ادامه خواهد داشت. (مک‌کالیون، ۱۳۸۳: ۱۵) حال این سوال به ذهن همگان متبادر می‌شود که در چنین مواردی حقوق بین‌الملل از چه طریقی؛ خواه مستقیم یا غیرمستقیم؛ از محیط‌زیست حمایت می‌کند و مسئولیت ورود خسارت به اکوسیستم و محیط‌زیست متوجه کدام طرف درگیر می‌شود و به تبع آن ضمانت‌اجرای این مسئولیت شامل چه مجازات یا پرداخت خساراتی می‌شود و نهایتاً اینکه چاره اصلی چیست؟ امروزه دولت‌ها و نهادهای ملی و منطقه‌ای زیادی خواستار حفاظت از محیط‌زیست هم در زمان صلح و هم در زمان جنگ هستند هرچند که در عمل باز هم شاهد نقض این قواعد و مقررات هستیم. به عنوان نمونه در جنگ‌های عراق و همچنین جنگ روسیه علیه اوکراین شاهد این موضوع بوده‌ایم که در این پژوهش به آن می‌پردازیم.

۱- خسارات زیست محیطی در جنگ‌های عراق

در پی حمله عراق به کویت که بیشتر جنبه اشغال و دستیابی و یا تخریب منابع طبیعی همچون نفت بود، خسارات قابل توجهی به محیط‌زیست کویت و منطقه وارد شد. از آنجایی که عراق تهدید کرده بود که در صورت دخالت سایر کشورها در این درگیری، نفت کویت را در دریا تخلیه می‌کند لذا این تهدید بهانه‌ای برای اقدام سریع شورای امنیت ایجاد کرد. نهایتاً اینکه عراق این تهدید خود را در جزیره‌ای نزدیک ساحل عملی کرد و این عمل باعث ورود خسارات زیادی به محیط‌زیست خلیج فارس و من جمله ایران گردید. از دیگر اعمال ناقض قواعد حقوق محیط‌زیست، آتش‌زدن تعداد زیادی از چاه‌های نفت کویت بود که مقادیر عظیمی از مواد آلوده‌کننده و سمی به جو منطقه و کره زمین وارد نمود. نشت نفت در این مناطق تهدیدی جدی برای محیط‌زیست جانوری و انسانی منطقه‌ای و جهانی و حتی باعث آثار منفی بر دستگاه‌های آب شیرین‌کن مستقر در خلیج فارس شد. همان‌طور که کاگینو بیان می‌کند: «کارشناسان می‌توانند تنها در مورد آسیب‌های طولانی‌مدت حدس بزنند که باعث تخریب محیط‌زیست به شکل گسترده‌ای شود» (رضایی، ۱۳۹۸: ۲۵۰-۲۵) البته لازم به ذکر است که در راستای حمله عراق به کویت، نیروهای ائتلاف نیز به همان مقدار یا حتی بیشتر به دلیل استفاده از اورانیوم رقیق شده و تسلیحات مربوطه بر تخریب و خسارات زیست محیطی افزودند. حکومت عراق پس از پایان یافتن جنگ خلیج فارس، دوباره در سال ۲۰۰۳، وارد جنگ دیگری علیه نیروهای متحد، به فرماندهی انگلستان و آمریکا شد. این درگیری خسارات زیست محیطی زیادی همچون جنگ خلیج فارس داشت. به دلیل اینکه نیروهای ائتلاف تعداد بسیار بیشتری حملات را در مقایسه با جنگ خلیج فارس داشتند لذا تأثیرات مخرب بسیار بیشتری در برخی موارد بر محیط‌زیست وارد کردند. (اکبری و همکاران، ۱۳۸۶: ۵) طرفین درگیر در این دو جنگ، فعالیت‌های غیرقانونی زیادی در آسیب به محیط‌زیست داشته‌اند. به عنوان مثال طرفین درگیر و به‌خصوص عراق، از معاهده ENMOD با استفاده از نفت خام و تغییر آن به عنوان یک جنگ‌افزار تخطی نموده و همچنین برخی از قواعد مخاصمات همچون اصل تناسب و اصل ضرورت را نقض کرده‌اند (William & et.al, 2003: 25) البته لازم به ذکر است که به عقیده اکثر حقوق دانان و سیاستمداران جهانی، حمله نیروهای ائتلاف به عراق در سال ۲۰۰۳ غیرقانونی بوده و اصل منع توسل به زور را نقض کرده است. علاوه بر خسارات فوق، خساراتی همچون خندق‌های حفاری شده و رها شده، مواد شیمیایی و جنگی بازمانده در منطقه و سایر ادوات جنگی و مین‌های بجا مانده باعث آلودگی شدیدی در محیط‌زیست گردیدند که همه این‌ها باعث یک چالش جدی برای توسعه

پایدار و محیط‌زیست محسوب می‌شوند.

۲- خسارات زیست محیطی در جنگ اوکراین

یکی دیگر از جنگ‌های معاصر، جنگ روسیه علیه اوکراین است. به غیر از بحث مسئولیت بین‌المللی طرفین درگیر، خسارات زیست محیطی وارده نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. این مناقشه باعث ورود گازهای سمی به هوا، آلودگی رودخانه‌های منطقه و ورود آسیب‌های شدیدی به محیط‌زیست شده و این آلودگی‌ها بر روی گونه‌های گیاهی و جانوری نیز بی‌تأثیر نبوده است. البته ناگفته نماند که پیامدهای این مناقشه هنوز ادامه داشته و حتی پس از پایان جنگ نیز تا مدت‌ها آثار آن باقی خواهد ماند. بنابراین برآورد اصلی خسارات این جنگ تنها پس از پایان این جنگ قابل محاسبه دقیق خواهد بود. (Marzban&Moslehi, 2022: 173) آلودگی محیط‌زیست این منطقه به حدی بوده که سازمان ملل متحد نیز در راستای وظایف خود در خصوص ابعاد گسترده خسارات زیست محیطی و «میراث و پیامدهای سمی زیست‌محیطی» این مناقشه ابراز نگرانی کرده است. به عقیده برخی از صاحب‌نظران محیط‌زیست، همانطور که در حقوق جنگ با ژنوساید (نسل‌کشی) مواجه هستیم در عرصه محیط‌زیست هم با اکوساید (بوم‌کشی) مواجه هستیم که آثار درازمدت اکوساید دست‌کمی از ژنوساید ندارد چرا که با تخریب محیط‌زیست، زندگی انسان‌ها نیز به مخاطره خواهد افتاد چراکه محیط‌زیست قربانی خاموش جنگ است. برای نمونه، جنگ اوکراین تاکنون چندین میلیون تن دی‌اکسیدکربن را در فضا آزاد کرده و قطعاً پس از جنگ برای بازسازی مناطق جنگی و مسکونی آسیب‌دیده نیز هزاران تن دی‌اکسیدکربن دوباره وارد محیط‌زیست و جو خواهد شد. همچنین این درگیری می‌تواند تأثیرات غیرمستقیمی نیز داشته باشد. به عنوان مثال برخی سودجویان که حمایت و نظارت دولت و نهادهای مردمی بر محیط‌زیست را ضعیف یا بدون فعالیت دیده‌اند، از آن سوءاستفاده کرده و مناطق زیادی از منابع طبیعی و محیط‌زیست را تسخیر یا تغییر کاربری می‌دهند. لازم به ذکر است که استفاده از واژه «اکوساید» در سال ۱۹۷۰ و در جریان کنفرانس جنگ و مسئولیت ملی واشنگتن و همچنین در کنفرانس زیست محیطی استکهلم ارائه گردیده است.

۳- بررسی نقض قواعد حقوقی در جنگ‌های مذکور

همانطور که اشاره شد، فارغ از مسائل نقض حقوق مخاصمات مسلحانه و مسئولیت بین‌المللی ایجاد شده برای طرفین درگیری‌های مذکور، جامعه جهانی و به خصوص نهادهای بین‌المللی و ملی فعال در حوزه محیط‌زیست، به دلیل افراط طرفین این جنگ‌ها و به خصوص جنگ عراق، خواستار محکوم شدن صدام و فرماندهان جنگی او به دلیل نقض حقوق محیط‌زیست و ارتکاب جرایم زیست محیطی شدند که البته پس از آن به این نتیجه رسیدند که نیروهای طرف مقابل جنگ نیز باعث ورود خسارات جدی به محیط‌زیست شده‌اند که کمتر از طرف دیگر جنگ نبوده، هرچند که متأسفانه کمیته تحقیق اعزامی از سوی سازمان ملل متحد صرفاً به مسئولیت دولت عراق پرداختند. درخصوص جنگ اوکراین هم با توجه به اینکه تا زمان نگارش این متن، هنوز جنگ خاتمه نیافته است، اقدامات جدی صورت نگرفته و فقط نهادهای ملی و بین‌المللی فعال در حوزه محیط‌زیست گزارشات و نگرانی‌های خود را به اطلاع جهانیان رسانیده‌اند. درخصوص جنگ عراق، تمامی خسارات زیست محیطی وارده توسط عراق همچون؛ آزادسازی نفت تانکرها در خلیج فارس و آتش‌زدن چاه‌های نفت در کویت، بر خلاف قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه و ماده ۲۲ لاهه IV و کنوانسیون‌های ژنو بوده است. (Anthony&et.al, 2007: 275-257) البته برخی از حقوق‌دانان عقیده دارند که رسیدگی به جرایم مربوط به این اعمال براساس مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه قابل اجرا نیست اما اصولی همچون اصل تناسب و ضرورت را نقض کرده و بر خلاف جنبه‌های مرتبط با توسعه پایدار بوده و برای جلوگیری از آسیب به محیط‌زیست هیچ اقدام احتیاطی انجام نشده است. (رضایی، ۱۳۹۸: ۲۵۰-۲۵) همچنین عراق و روسیه موارد دیگری را نیز براساس قواعد حقوق جنگ نقض کرده‌اند از جمله؛ بر طبق ماده ۲۳ (g) لاهه IV که تخریب و یا مصادره اموال طرف مقابل را منع کرده و همچنین ماده ۵۵ لاهه IV که طرف اشغالگر را از آسیب یا تخریب اموال واقعی در کشور اشغال شده، منع کرده است.

۴- احراز مسئولیت دولت‌های متخاصم

۴-۱- مسئولیت بین‌المللی

یکی از مهم‌ترین تعهدات بین‌المللی دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی، تعهدات زیست محیطی است و نقض اینگونه تعهدات موجب خسارات زیست محیطی به محیط‌زیست منطقه‌ای و جهانی می‌شود چراکه طبیعت یک عنصر بسیط نبوده و یک سیستم یکپارچه می‌باشد و آسیب به هر کدام از اجزاء آن سبب ورود زیان به سایر اجزاء نیز می‌گردد. البته حدود مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در نقض اینگونه تعهدات اعم از عرفی و قراردادی بستگی به تبیین مفهوم محیط‌زیست دارد. یکی از تغییرات نوینی که باعث ایجاد مفهوم و تعریف جدیدی برای محیط‌زیست شده، همسو شدن با توسعه پایدار و شناسایی آن در سطح جامعه بین‌المللی بوده که این مهم از دستاوردهای سازمان ملل و کنفرانس ریو بوده است. به عنوان مثال از نظر اکثریت حقوقدانان و فعالان محیط‌زیست، ورود خسارت به آثار فرهنگی و تاریخی نیز به معنای آسیب‌زدن به محیط‌زیست محسوب شده و بایستی جبران خسارت شود. (نماینان و طیبی، ۱۳۹۹: ۱۱۱-۱۰۳) بر اساس قواعد و مقررات بین‌المللی، دولت‌ها در قبال هر نوع رفتار غیرقانونی در سطح بین‌المللی که در چارچوب حقوق مسئولیت بین‌المللی قرار بگیرد، مسئولیت دارند. این مسئولیت از دو عنصر اصلی تشکیل شده است: انتساب عمل یا رفتار ناقض به یک دولت و غیرقانونی بودن آن عمل در قواعد و هنجارهای بین‌المللی. به عبارتی، براساس قواعد مسئولیت، زمانی می‌توان دولتی را مسئول دانست که آن عمل یا رفتار قابل انتساب به آن دولت باشد و در صورت نقض یک تعهد یا قاعده بین‌المللی، موظف به جبران خسارت می‌باشد. بر این اساس به وضوح مشخص است که دولت‌های درگیر در جنگ عراق و جنگ اوکراین هنجارهای حقوق بین‌الملل بشردوستانه را نقض نموده (انتساب) و باعث ورود خسارات زیادی به محیط‌زیست شده‌اند (نقض تعهدات) و در نتیجه، کشورهای درگیر و به‌خصوص دولت وقت عراق و روسیه مسئولیت بین‌المللی داشته و موظف به پرداخت غرامت می‌باشند. (میرعباسی و رضایی، ۱۳۹۸: ۱۵۰-۱۴۰)

۴-۲- مسئولیت فردی

بر طبق حقوق بین‌الملل بشردوستانه، مسئولیت شامل دولت و در برخی موارد افراد نیز می‌شود. مسئولیت افراد می‌تواند در چارچوب جرایم چهارگانه تحت صلاحیت دیوان بین‌المللی کیفری قابل پیگیری باشد. بعد از جنگ جهانی دوم، تلاش جدی در رابطه با مسئولیت کیفری فردی آغاز شد. این مسئولیت با تشکیل دادگاه‌های نظامی بین‌المللی در نورنبرگ و توکیو به اوج رسید و از آن به بعد، مسئولیت کیفری افراد توسعه یافت. پس از تشکیل دادگاه بین‌المللی کیفری برای یوگسلاوی سابق (ICTY) و رواندا (ICTR)، اساسنامه و معاهده رم در سال ۱۹۹۸ تصویب و با فراهم آمدن شرایط لازم‌الاجرا شدن این معاهده در سال ۲۰۰۲، نهایتاً دیوان بین‌المللی کیفری (ICC) پا به عرصه حقوق بین‌الملل گذاشت. خسارات زیست محیطی در طول مناقشات مسلحانه می‌تواند مسئولیت کیفری فردی را ایجاد کند. البته تاکنون به شکل جدی و عملی به اینگونه مسئولیت فردی نگاه نشده اما اینگونه مسئولیت برای خسارات زیست محیطی به اساسنامه رم اضافه شده است. مبنای حقوقی اینگونه مسئولیت را می‌توان در موادی از اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری دید. ماده ۸(۲) (b) (IV) این اساسنامه «راه‌اندازی عمدی یک حمله آگاهانه که در اثر چنین حمله‌ای به‌طور اتفاقی منجر به آسیب‌رساندن یا از بین رفتن غیرنظامیان یا اهداف غیرنظامی و یا باعث آسیب‌های گسترده، بلندمدت و شدید به محیط‌زیست طبیعی شود که به وضوح بیش از حد انتظار در رابطه استفاده نظامی مستقیم باشد» را منع کرده و یک جنایت جنگی محسوب می‌نماید. (طیبی، ۱۴۰۰: ۲۶۴) همچنین کمیسیون حقوق بین‌الملل بر اساس جزء چهارم بند ۳ ماده ۱۹ طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، جهت تعیین مصادیق جنایت بین‌المللی اعلام نموده که «نقض شدید تعهدی بین‌المللی که برای صیانت و حفظ محیط‌زیست انسانی اهمیت اساسی دارد، مانند تعهد به منع آلودگی وسیع جو یا دریا» می‌تواند یک جنایت بین‌المللی محسوب شود. در این راستا، جزء چهارم بند ب ماده ۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری نیز مقرر می‌دارد که «دیوان دارای صلاحیت نسبت به جنایات جنگی و حملاتی است که موجب تلفات جانی یا خسارات گسترده به غیرنظامیان یا ورود خسارت به اهداف غیرنظامی و یا آسیب گسترده، درازمدت و شدید به محیط‌زیست خواهد شد». البته همان‌طور که سایر محققان نیز اشاره کرده‌اند، مشکلات زیادی در این ماده وجود دارد که برخورد با اشخاص

زیان‌زننده و مسئول را با چالش و محدودیت روبرو می‌کند که مهم‌ترین آن، ابهام در نحوه تشخیص عنصر مادی جرم می‌باشد. (Schabas, 2004: 200) البته همانطور که می‌دانید یکی دیگر از مشکلات اساسی در اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری، عدم صلاحیت دیوان نسبت به کشورهای غیرعضو است که برخورد با اینگونه دولت‌ها را با مشکل روبرو می‌کند، هرچند که اساسنامه این دیوان در جایی دیگر این مشکل را از طریق ارجاع به شورای امنیت قابل حل می‌داند. با این وجود مشکل دیگری که پیش‌روی دیوان می‌باشد، مسئله صلاحیت دیوان در خصوص قرارداد نقض حقوق محیط‌زیست در چارچوب جنایت علیه بشریت است. (ساک‌کیتی، ۱۳۹۲: ۲۳۴) متأسفانه دیوان بین‌المللی کیفری در ماده ۸، مجازات جنایکاران جنگی را فقط در زمان مخاصمات مسلحانه مورد خطاب قرار داده لذا جرم‌انگاری و تعیین مجازات برای تخریب محیط‌زیست از طریق اصلاح اساسنامه و یا تشکیل دادگاهی مخصوص جنایات زیست‌محیطی از موارد مورد خواست جامعه جهانی و بشری بوده است. از آنجایی که محیط‌زیست سالم یکی از ملزومات اصلی در تأمین زندگی و حیات بشری و امنیت انسانی بوده است لذا تخریب محیط‌زیست می‌تواند از مصادیق جرم علیه بشریت باشد. تخریب محیط‌زیست قطعاً می‌تواند کیفیت زندگی بشر را تنزل داده و به همین دلیل هرچند که این دیوان به صورت رسمی صلاحیت خود را در این موارد احراز و اعلام نکرده اما در سال ۲۰۱۶ اعلام داشته «جرایمی را که منجر به "تخریب محیط‌زیست"، "استثمار منابع طبیعی" و "تصرف غیرقانونی" زمین گردد» را در اولویت قرار می‌دهد. متأسفانه دولت‌ها هنوز به یک نظام مشخص و یکنواخت در نحوه برخورد و استفاده از محیط‌زیست نرسیده‌اند و در نتیجه تا موقعی که جامعه جهانی و کشورها و در رأس آن‌ها دیوان بین‌المللی کیفری به جنایات علیه محیط‌زیست به شکل مسئولیت کیفری برخورد ننمایند، هرگونه دستورالعملی قابلیت اجرایی نخواهد داشت. با عنایت به اینکه ورود خسارات زیست محیطی از موارد نقض حقوق بشر نیز محسوب می‌گردد لذا از نظر آموزه‌های حقوقی قطعاً می‌تواند مشمول مسئولیت کیفری بین‌المللی نیز باشد. (Kunt, 2003: 161) لذا با توجه به اینکه اساسنامه دیوان در سال ۲۰۰۲ لازم‌الاجرا شده، خسارات زیست محیطی وارد شده در حین جنگ عراق (جنگ اول) مشمول مقررات این اساسنامه نمی‌شود و بنابراین، الزامات اجرایی مربوط به حقوق بین‌الملل بشردوستانه برای مسئولیت کیفری فردی در مورد خسارات زیست محیطی در این جنگ را می‌توان در چارچوب ماده ۱۴۷ از GC IV قرار داد که درواقع ورود این خسارات نقض فاحش کنوانسیون ژنو می‌باشد. اما جنگ دوم عراق و همچنین جنگ روسیه و اوکراین می‌تواند مشمول مقررات دیوان بین‌المللی کیفری نیز باشد.

۵- خسارات و غرامت زیست‌محیطی

۵-۱- تعریف خسارت زیست‌محیطی

یکی از مشکلات اساسی در تعریف «خسارات زیست محیطی»^۱ که همیشه مورد بحث و چالش بوده این است که زیان‌دیده در اینگونه خسارات، محیط‌زیست است یا شخص انسان؟ در پاسخ به این چالش، برخی از حقوقدانان و فعالان محیط‌زیست بیان داشته‌اند که: «خسارت زیست محیطی عبارت است از خسارتی که به اشخاص و یا اشیاء محیط پیرامون زندگی انسان وارد می‌شود». یعنی محیط‌زیست منبع خسارت است نه قربانی خسارت و در مقابل برخی نیز نفس ورود خسارت به محیط‌زیست را دارای مسئولیت دانسته و خسارات وارده به اشیاء و اموال پیرامونی را فرعی می‌دانند. البته برخی دیگر نیز خسارات زیست محیطی را شامل همه خسارات وارده به اموال و اشخاص و خسارات به خود محیط‌زیست می‌دانند که در اثر آن تعادل زیست‌محیطی بر هم می‌خورد. (کاتوزیان و انصاری، ۱۳۸۷: ۳۰۰-۲۹۵) با عنایت به مطالب فوق می‌توان نتیجه گرفت یکی از عوامل مهم در عدم موفقیت در جلوگیری از خسارات زیست محیطی، عدم توافق بر تعریف کامل از خسارات زیست محیطی بوده و نمونه بارز این چالش را در قضیه کوسموس^۲ ۱۹۵۴ می‌توان دید چراکه عدم تعریف جامع و مانع از خسارات زیست محیطی در کنوانسیون ۱۹۷۲ در خصوص «مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها راجع به اشیاء فضایی»، دادگاه رسیدگی‌کننده را با مشکل مواجه

^۱ - Environmental damage.

^۲ - قضیه کاسموس ۹۵۴ مربوط به سقوط یک ماهواره روسی در خاک کانادا می‌باشد.

کرد. به عقیده برخی صاحب‌نظران، «خسارت» صدمه‌ای است که در نتیجه فعل یا ترک‌فعل تابعان حقوق بین‌الملل و یا در اثر بروز حوادث طبیعی، به افراد، اموال و یا محیط‌زیست وارد می‌شود. (زمانی، ۱۳۸۱: ۴۴)

۵-۲- غرامت زیست محیطی در جنگ

قطعاً جنگ و مخاصمات مسلحانه خسارات و تأثیرات عمده‌ای بر محیط‌زیست داشته (Barnaby, 1991: 25) و لذا جنگ مشکلات و چالش‌های موجود در قوانین و مقررات را نمایان می‌کند و در نتیجه انگیزه دولت‌ها و سازمان‌های فعال در زمینه محیط‌زیست جهت منع یا به حداقل رسانیدن تخریب محیط‌زیست در زمان جنگ را فراهم می‌سازد. در مخاصمات فوق‌الاشاره، خسارات زیست محیطی زیادی رخ داده که مهم‌ترین آن‌ها اکوساید یا همان بوم‌کشی بوده است. (Tarasofsky, 1993: 23) در خصوص غرامت خسارات زیست محیطی می‌توان گفت که در جنگ اول، ضمن پذیرش بیانیهٔ UNSC۶۸۹ توسط عراق، مسئله پرداخت غرامت بابت خسارات وارده به محیط‌زیست نیز لحاظ شده بود. طبق برآورد سازمان‌های مربوطه، خسارات زیست محیطی جنگ دوم عراق (جنگ خلیج‌فارس) کمتر از جنگ اول بوده و ناگفته پیداست که نیروهای مؤتلفه نیز خسارات گسترده‌ای به محیط‌زیست منطقه وارد کرده‌اند که باعث نقض بند ۳-۳۵ و ۱-۵۵ پروتکل الحاقی ۱، ۱۹۷۷ شده است و لذا مسئولیت خسارات زیست محیطی شامل این نیروها نیز می‌گردد؛ هرچند که متأسفانه تصمیمات و رویه شورای امنیت و سازمان ملل و به خصوص بیانیه ۱۴۸۳، این مسئولیت را تاکنون تأیید نکرده است و فقط از نیروهای مؤتلفه خواسته است که در بازسازی ویرانی‌های جنگ مذکور همکاری نمایند.

نتیجه

جنگ‌ها همیشه باعث ورود خسارات عمده‌ای به انسان‌ها و محیط‌زیست شده‌اند که در این بین، خسارات انسانی بیشتر مورد توجه بوده‌اند. هرچندکه خسارات زیست محیطی کمتر از خسارات انسانی نبوده و چه بسا این خسارات در درازمدت بر زندگی انسان‌ها نیز تأثیرگذار بوده است. نمونه بارز این خسارات پایدار، بمب اتمی هیروشیما و ناکازاکی و دیگر مناقشات یکصد سال اخیر بوده است. از مهم‌ترین جنگ‌هایی که در دوران معاصر باعث آسیب شدیدی به محیط‌زیست شده، جنگ‌های عراق در فاصله زمانی ۱۹۹۱ تا ۲۰۰۳ و همچنین جنگ روسیه علیه اوکراین است که در این تحقیق به آن پرداخته‌ایم. یافته‌ها حاکی از آن است که طرفین درگیر در این جنگ‌ها، فعالیت‌های غیرقانونی زیادی در آسیب به محیط‌زیست داشته و معاهده ENMOD را نقض نموده‌اند. همچنین عراق، نیروهای مؤتلفه، اوکراین و روسیه در برخی موارد، قواعد مخاصمات مسلحانه همچون اصل تناسب و اصل ضرورت را نیز نقض کرده‌اند. همچنین در این جنگ‌ها چندین میلیون تن دی‌اکسیدکربن در فضا آزاد شده که باعث آلودگی شدید محیط‌زیست است. درخصوص جنگ عراق، تمامی خسارات زیست محیطی وارده توسط عراق همچون؛ آزادسازی نفت تانکرها در خلیج‌فارس و آتش‌زدن چاه‌های نفت در کویت، بر خلاف قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه و ماده ۲۲ لاهه IV و کنوانسیون‌های ژنو بوده است. همچنین طرفین جنگ‌ها موارد دیگری را نیز براساس قواعد حقوق جنگ نقض کرده‌اند از جمله؛ بر طبق ماده ۲۳ (g) لاهه IV که تخریب و یا مصادره اموال طرف مقابل را منع کرده و همچنین ماده ۵۵ لاهه IV که طرف اشغالگر را از آسیب یا تخریب اموال واقعی در کشور اشغال شده، منع کرده است. یکی از راه‌های جلوگیری از آسیب‌رسانی به محیط‌زیست و حمایت و حفاظت از آن، احراز مسئولیت کیفری کشورها و اشخاص تحت فرماندهی آن‌ها است و لذا بهترین روش برای حفاظت از محیط‌زیست، مکانیزم حقوق کیفری می‌باشد. در این خصوص می‌توان گفت که متأسفانه دیوان بین‌المللی کیفری در ماده ۸، مجازات جنایکاران جنگی را فقط در زمان مخاصمات مسلحانه مورد خطاب قرار داده لذا جرم‌انگاری و تعیین مجازات برای تخریب محیط‌زیست از طریق اصلاح اساسنامه و یا تشکیل دادگاهی مخصوص جنایات زیست محیطی از موارد مورد خواست جامعه جهانی و بشری بوده است. البته ناگفته پیداست که استفاده از افکار عمومی برای فشار بر کشورها و اشخاص ناقض حقوق محیط‌زیست و نهایتاً اعمال و اجرای مکانیزم کیفری چه در سطح داخلی و چه در سطح بین‌المللی از کارآمدترین روش‌های حمایت از محیط‌زیست در زمان صلح و جنگ است.

فهرست منابع

منابع فارسی

- ۱- اکبری، حمید، نقوی، محسن، جعفری، ناهید، فقیهی، فرشته، و عسکری، مجید (۱۳۸۶). "میزان و الگوی مرگ و میر ناشی از آلودگی‌های زیست محیطی حاصل از جنگ عراق و کویت در جمعیت ساکن استان‌های جنوبی زاگرس و مقایسه آن با ساکنین استان‌های شمالی زاگرس"، تحقیقات نظام سلامت حکیم (حکیم)، (۳) ۱۰.
- ۲- ساک کیتی شیایزی، کریانگ (۱۳۹۲). حقوق بین‌الملل کیفری، ترجمه: بهنام یوسفیان، محمد اسماعیلی، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول.
- ۳- رضایی، محمدرضا (۱۳۹۸)، مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها ناشی از نقض فاحش زیست محیطی در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی، رساله دکتری، دانشگاه تهران، پردیس البرز.
- ۴- طیبی، سجاد (۱۴۰۰). مسئولیت کیفری دولت‌ها در قبال جرایم محیط زیستی در پرتو همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، فصلنامه تمدن حقوقی، (۹) ۴.
- ۵- مک کالیون، کنت (۱۳۸۳). "اجرای عدالت درباره محیط‌زیست بین‌المللی، حقوق و راه‌حل‌ها"، ترجمه محمدحسین زاهدین لباف، مجله حقوقی، شماره ۳۱.
- ۶- میرعباسی باقر، رضایی محمدرضا (۱۳۹۸). مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها ناشی از تخریب محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، (۲) ۲۳.
- ۷- نمایان، پیمان، طیبی، سبحان (۱۳۹۹). نکات انتقادی از عدالت زیست‌محیطی و توسعه پایدار، علوم و تکنولوژی محیط زیست، (۸) ۲۲.

منابع غیرفارسی

- 1- Anthony F. Lang Jr (2007) The violence of rules? Rethinking the 2003 war against Iraq, Contemporary Politics, 13:3, 257-276, DOI: 10.1080/13569770701467510.
- 2- Frank Barnaby, 'The Environmental Impact of the Gulf War', (1991) 21(4) Ecologist 166; Christopher York, 'International Law and the Collateral Effects of War on the Environment: The Persian Gulf', (1991) 7(3) South African Journal on Human Rights 269; Margaret T. Okorodudu-Fubara, 'Oil in the Persian Gulf War: Legal Appraisal of an Environmental Warfare', (1991) 23 St Mary's Law Journal 125; William M. Arkin, Damian Durrant and Marianne Cherni, On Impact: Modern Warfare and the Environment. A Case Study of the Gulf War (1991).
- 3- John Yoo, 'International Law and the War in Iraq', (2003) 97(3) American Journal of International Law 563; Ruth Wedgewood, 'Fall of Saddam Hussein: Security Council Mandates and Pre-emptive Self-Defence', (2003) 97(3) American Journal of International Law 576;.
- 4- Kunt Dormann, Elements of War crimes under the Rome statute of the international criminal court, sources and commentary, ICRC, 2003, p.161.
- 5- Marzban, Ameneh; Moslehi, Shandiz, The Ukraine War and the Bread Crisis in the Middle East. jhehp 2022; 8 (3) :172-174.
- 6- Richard G. Tarasofsky, 'Legal Protection of the Environment during International Armed Conflict', (1993) 24 Netherlands Yearbook of International Law 17, 64. Peacetime international law is eventually continues to apply between belligerent states in a war and other states outside the hostilities.
- 7- Schabas, William A. An introduction to the international criminal court, second edition, Cambridge university press, 2004, p.200.

8- William H. Taft IV and Todd F. Buchwald, 'Preemption, Iraq, and International Law', (2003) 97(3) American Journal of International Law.